

'עת מלחמה' לעומת 'עת שלום'

על פי הנצי"ב

האם בעת מלחמה אין כלל איסור להרוג?

יש שפירשו כך את דברי הנצי"ב בפירושו לתורה "העמק דבר" (בראשית ט, ה) על הפסוק "מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם - פירש הקב"ה אימתי האדם נענש, בשעה שראוי לנהוג באתו, מה שאין כן בשעת מלחמה ועת לשנוא, אז עת להרוג ואין עונש על זה כלל. כי כך נוסד העולם. וכדאיתא בשבועות ל"ה, ב מלכותא דקטלא חד משיתא לא מיענש, ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות אף על גב שכמה מישראל יהרגו על ידי זה"¹.

1. אין לומר על דברי הנצי"ב הנ"ל שהם בבחינת פירוש לתורה שאינו נוגע לתחום ההלכה למעשה והוא אחד משבעים הפנים שיש לתורה, משום שהנצי"ב טרח לבסס את פירושו הנ"ל על דברי הגמרא. פירושו של הנצי"ב הנ"ל וביטוי "כי כך נוסד העולם" הוזכר על ידי פוסקי ההלכה, כפי שציין ר' דוד דישון במחקרו על מלחמת הרשות (עדיין בכתב יד). כגון: הגרש"י ז"ל וז"ל בספרו לאור ההלכה פרק המלחמה סעיף א עמ' י"ז, וכן הגר"א ז"ל הרצוג זצ"ל, (חובאו דבריו בתחומין ד' עמ' 19 - מלשון הגר"א ז"ל הרצוג משמע שיש להסתפק במשמעות דברי הנצי"ב). כמו כן, הגר"ש ישראלי זצ"ל (עמוד הימיני, מהדורת תשכ"ו, עמ' קפ"ח סעיף י"ד ואילך). לפי הבנתו, הגר"ש ישראלי ביאר את כוונת הנצי"ב בביטוי "כי כך נוסד העולם" שהוא מטעם הסכמת בני המדינות (כלשונו שם עמ' קצ"ו) "ואף על פי שזה נוגע לדיני נפשות, הסכמתם מועילת. וזוהו היסוד של חוקיות המלחמה, אם יבואו העמים כולם לידי הסכמה לאסור המלחמה, באופן שזה יפסיק מלהיות חוק הנהוג בעמים, שוב לא תהא המלחמה חוקית". הגר"ש ישראלי ניסה ליישב את הקושי הגדול הנובע מפירוש זה, כיצד הסכמת בני מדינות מתירה דיני נפשות? לענ"ד יש להקשות עוד, האם אי פעם בני המדינות הסכימו להרשות מלחמת התקפה שרירותית שתיפגע בהם? ר' יוסף אחיטוב הי"ו (בספרו על גבול התמורה, בפרק "מלחמות ישראל וקדושת החיים") התייחס לפירוש הנצי"ב על בראשית ט, ה' וכן לדברים כ, ח. הוא ציין שאומנם על סמך שני הקטעים הנ"ל אי אפשר לפתח תאוריה בסוגיה חמורה זו ולייחסה לנצי"ב, ועם זאת הסיק "בזהירות" ולא בהחלטיות כי הנצי"ב סובר שבעת מלחמה פקע איסור שפיכות הדמים. במאמרנו נבאר שאין זו כוונת הנצי"ב.

לכך מצטרפים גם דבריו ב"הרחב דבר" (בראשית, שם): "והיינו דאיתא בקידושין מ"ג מה הרב בני עמון אי אתה נענש עליו כך אוריה החיתי אי אתה נענש עליו. ויש להבין הדמיון. אבל באשר אוריה לא היה באמת מורד במלכות אלא שדוד המלך דנהו למורד במלכות. וקאמר שיש למלך רשות לזה, כמו שהיה לו רשות לעשות מלחמה עם בני עמון".

א. שאלות יסוד

ברם דברי הנצי"ב טעונים ביאור ובירור, משום השאלות הבאות:

1. האם אכן כוונת הנצי"ב שבשעת מלחמה אין כל איסור להרוג ומותר להרוג את האויב בלי הגבלה ותשבון?

2. אם כן, מהו המקור לדברי הנצי"ב? לא מסתבר שהנצי"ב קבע את קביעתו רק על סמך דיוקן מהפסוק, מה גם שהנצי"ב עצמו כתב (בהקדמתו לספר ויקרא) "ואנחנו בעניותנו ובעזר ה' החונן ית' עמדנו על דיוק כמה מקראות. לא להעלות איזה חידוש מעצמנו ת"ו, אלא שעל פי הדיוק אנו עומדים על הרבה קבלות והלכות שבא בגמרא".

3. מה משמעות "כך נוסד העולם"? האם הכוונה שזו המציאות, או שעל דעת כן נוסד העולם?

4. הנצי"ב הבין שכוונת הגמ' בשבועות, אשר צויינה לעיל היא, שמלכות ההורגת² עד שישיית מחיילי האוייב (או כלל אזרחיו) אינה נענשת. מכאן שאם

2. הגמ' (שבועות ל"ה, ב) תביאה את דברי שמואל: "מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא שנאמר: כרמי שלי לפני, האלף לך שלמה, למלכותא דרקינא, ומאתים לנוטרים את פריו למלכותא דארעא". בראשונים מצינו שלושה פירושים לגמ'.

א. רש"י: אנגריא של המלך. לפי רש"י משמע שהמלך רשאי לחוציא את צבאו למלחמה ואם היו נפגעים מקרב חייליו, אזי עד לשישית ממספר הצבא (או אולי מתוך כלל העם) אין להעניש את המלך על שגרם (בעקיפין ובניגוד לרצונו) למות אנשיו.

ב. תוספות: (על פי המתרשייא) חולקים על רש"י. לדעתם חמילת קטלא מורה על חמתה ולא רק גרימתה למות, כלומר חמתת האוייב ולא רק יצירת מצב שכתוצאה ממנו נפגעו חיילי המלך. תוספות מפרשים שכוונה כי מותר למלך, במלחמת הרשות, להרוג עד שישיית מן העם חיריב. ברור שכוונה

המלכות תהרוג יותר מן המספר הנ"ל היא כן תענש. לכאורה הדבר סותר את דבריו שבשעת מלחמה אין איסור להרוג, ומשמע ללא כל הגבלה?

5. כן יש להבין את כוונת הנצי"ב באומרו "ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות אף על גב שכמה מישראל יהרגו על ידי זה". "אפילו" זה, מה משמעו? האם הכוונה כי לא די שמותר לכל מלך בעולם להרוג באזרחי האוייב, אלא שלמלך ישראל הותר אפילו במלחמת הרשות היוזמה על ידו לסכן את חיי אנשיו, או שמא הכוונה היא כי במלחמה מותר לכל עם לפגוע בגויים אחרים, אלא שלמלך ישראל מותר אפילו לסכן את חיי אנשיו?

טרם שנדון בדברי הנצי"ב כאן, חובה עלינו להרחיב את היריעה ולעיין בדבריו המצויינים על ידו במקומות נוספים.

במילים "מלכותא דקטלא" למלך ישראל, אם כי לא ברור האם כוונת התוספות בפירושם לגמ' דווקא למלך ישראל או הן מלך ישראל והן מלכי גויים.

ג. רשבי"א וריטבי"א על פי חיד רמח: הכוונה היא שלמלך מותר להרוג את מי שחתחייב במיתה על פי משפט המלוכה, בתנאי שהמספר הכולל לא יעלה על שישים (מכלל האוכלוסיה כנראה).
שיטת נצי"ב:

הנצי"ב הזכיר את חגמי תנ"ל והשאלת היא כיצד הוא פירש את חגמי ברור שנצי"ב הבין שמדובר בעת מלחמה ואם כן לא פירש כרשבי"א הנ"ל, משום שהפירוש תנ"ל אינו מוגבל לעת מלחמה. לעיל חוסבר הנצי"ב בהתאם לפירוש התוספות.

לעני"ד נראה שלא ניתן לחסביר את הנצי"ב גם בהתאם לשיטת רש"י. לפי רש"י המלך לא נענש אם גרם למות חלק מאנשיו, דבר שגורם בניגוד לרצונו, אולם מכאן לא יכול היה הנצי"ב להסיק (בבראשית ט, ד) שבעת מלחמה אין איסור להרוג. ועוד, אם פירוש חגמי בשבועות הוא כרש"י, כלומר מותר למלך להוציא את צבאו למלחמה, אף שיתרגו מחייליו עד לשישים מן הלוחמים (אולי מכלל העם), ברור שהכוונה היא בראש וראשונה למלך ישראל, כיוון שהמקור הוא משיר השירים, ויש לדון אם הדין זהה גם אצל מלכי האומות, כיצד יתפרשו איפוא דברי הנצי"ב: "מה שאין כן בשעת מלחמה ועת לשנוא, אז עת להרוג... וכדאיתא בשבועות מלכותא דקטלא כו' ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת רשות אף על גב שכמה מישראל יתרגו כו"י לפי פירוש זה לא מובן ח"אפילו". הרי קודם לכן הותר למלך ישראל להוציא למלחמת הרשות אף שיפגעו שישים, ואם כן מהו "חאפילו" שחותר לצאת להלחם אף אם יפגעו מספר נפשות מישראל? מחמת הקשיים הללו חסברנו את הנצי"ב על פי ביאור התוספות. אגב, יתכן שרש"י מתכוון במילה "אנגריא" לכל עבודת המלך ולאו דווקא למלחמה.

על הפסוק בדברים כ, "מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו" כתב ב"העמק דבר": "ולא הזהירו תורה כמשמעו שלא יסכן את עצמו. דאפשר איש מצוק ומר נפש מבקש המות אלא שאסור לאבד את עצמו וטוב לפניו אם גפל במלחמה. ואין איסור במלחמה כמו שאין המלך מוזהר לעשות מלחמת רשות הגורם סכנת נפשות, אלא מלחמה שאני, ועיין שבועות דף ל"ה דמלכות דקטלא וכו'. הכא נמי אין איסור לאדם להכניס עצמו במלחמה ולסכן עצמו. אבל ולא ימס את לבב אחיו ועיין מה שכתבנו בספר בראשית ט".

גם דבריו אלה של הנצי"ב טעונים הסבר.

6. האומנם במסגרת הלחימה לא תקף האיסור לאבד עצמו לדעת?

7. מהי נקודת ההשוואה בין ההיתר לסיכון עצמי במלחמה, ובין היתר מלך ישראל להוציא למלחמת הרשות הגורמת סכנת נפשות?

8. בדבריו על סכנת נפשות, האם כוונתו לסיכון של ישראלים, ואם כן, מדוע המשיך וציין לגמ' בשבועות "דמלכות דקטלא וכו'", והלוא לפי הסברו בבראשית ט, ג הכוונה לפגיעה בחיילי האוייב?

ב. משפט סנהדרין ומשפט המלך

המשפט העברי נחלק לשני סוגים. המשפט האידיאלי הוא משפט הסנהדרין, משפט שהלכותיו מפורטות בתורה. המגמה במשפט הסנהדרין היא להגיע לצדק מוחלט, ולכן הדין נפסק לפי כל כללי התורה, כגון על פי עדים והתראה. לדוגמא, משום החשש שמא עבר אדם את העבירה בשוגג, יש צורך שהתראה תהיה ממש סמוך לעבירה והחוטא יאמר "יודע אני ואף על פי כן". לפיכך, למעשה, לא מצוי שבית הדין יהרוג את החוטא אפילו שחייב מיתה, ולכן אמרו (מכות ז, א): "סנהדרין ההורגת אחד בשבוע (שבע שנים) נקראת חובלנית רבי אלעזר בן עזריה אומר אחד לשבעים שנה וכו'".

מצב זה, מבחינת עשיית הצדק, הוא מצב אידיאלי, ואין כמעט שום סיכון שחלילה יענש אדם שהוא חף מפשע. אולם מצב זה טומן בחובו סכנה גדולה של התרבות עוברי עבירות וכן של אנשים המסכנים את חיי הציבור מתוך ידיעה שלא יענשו גם אם יתפסו. הפתרון לכך הוא "הוראת שעה" המתבצעת במשפט

המלך (גם לסנהדרין יש סמכות לשפוט על פי הוראת שעה, אומנם מסתבר שהסנהדרין לא יפסקו בהוראת שעה כשקיים מלך העושה זאת).

שלא כסנהדרין, המלך רשאי לשפוט בהליכים אחרים, קצרים ובלי הוכחות, (ראה רמב"ם הלכות רוצח פרק ב, הל' ד"ה, ודרשות הר"ן דרוש י"א).

אחד הדברים החשובים ביותר לקיום הממלכה הוא שמירה על שלטון. "אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו" (אבות ג, ב). לכן, המלך רשאי להגדיר אדם כמורד במלכות גם אם לא ניתן להוכיח בבירור שהוא אכן כזה. אם המלך יזדקק להליכי משפט הסנהדרין וכלליו, יחלש שילטונו. דוקא משום כך מוטלות על המלך הגבלות, ואסור לו לשפוט באופן שרירותי. יתירה מזאת, כוונתו של המלך בעת עשיית משפט ומלחמה צריכה להיות לשם שמים (רמב"ם מלכים פרק ט, י). לפי ההלכה אדם אינו חייב לשמוע בקול המלך בעת שעסוק בקיום מצוה, ולכן אין המלך רשאי לשופטו על אי ציות לו (ראה גמ' סנהדרין מ"ט: "יכול לד"ת ת"ל רק חזק ואמץ וכו'", רמב"ם מלכים פרק ג, ט: "המבטל גזרת מלך בשביל שנתעסק במצוות, אפילו מצוה קלה פטור וכו' ואין צריך לומר אם גזר המלך לבטל מצוה שאין שומעין לו").

ג. "כך נוסד העולם"

מעין זה כוונת דברי הנצי"ב שאין איסור להרוג בעת מלחמה "כי כך נוסד העולם". כשם שיש הבחנה בין המשפט האידיאלי למשפט שהוא בבחינת הוראת שעה, כך ישנם מצבים של שלום וישנם מצבים של מלחמה. בעת שלום אסור לאדם לפגוע בזולתו, ואפילו פגיעה בשוגג מחייבת עונש (לענין נזיקין "אדם מועד לעולם" בבא קמא ג, ב; ולענין נפשות ההורג בשגגה גולה). את הטענה כנגד הזולת יש להעביר לבית הדין והוא שיכריע מי הצודק.

שונה הוא המצב בעת מלחמה. במצב מלחמה, כאשר חיילים נלחמים כנגד חיילי ארץ אחרת, בדרך כלל ובמיוחד בימי קדם, לא היה בידי האדם כפרט לבדוק ולהחליט האם המלחמה שמלכו הכריז גיוס עליה, האם היא אכן מלחמה צודקת. החייל נלחם באויבו כל עוד הוא חש עצמו מאויים, ואין לדרוש ממנו בעת הלחימה להביא את אויבו לבית דין מסודר... משום כך חייל שיפגע בחייל אויב, אי אפשר להענישו, כל עוד סביר שהפגיעה נכללת בגדר "הבא להורג" השכם להורגו" (לשאלה 1).

יתירה מזאת, החיילים הלוחמים אינם לוחמים לבדם, וברור שהאוכלוסיה האזרחית, אם בחלקה ואם בכללותה מהווה חלק מחוסנו של הצבא, בהכנת הספקה, מזון ותחמושת, (ראה "הרחב דבר" שמות י"ג, ט"ז). במטרה להכניע את העם רשאי המלך להחליט עד כמה יש הכרח בהחלשת העם הנלחם נגדו. אומנם יש לדבר גבול, ואם המלך הרג יותר משישית של אנשי האוייב, מסתבר שלא הכל נבע רק מכורח ההגנה העצמית ולכן הוא יענש על כך (לשאלה 4).

כל הנ"ל כאשר כבר פרצה מלחמה, אולם ברור שאסור למלך ליזום מצב של מלחמה שרירותית. המלך עצמו לא תמיד יכול להכריע עד כמה ארצו מאויימת, ולפעמים יתברר לו הדבר רק לאחר שיותקף ואז הדבר יהיה מאוחר מדי. נראה לי בדעת הנצי"ב שזכות מלך ישראל לכפות על העם לצאת למלחמת רשות, כוונתה מלחמה אשר לדעת המלך יש הכרח להלחם בה, אולם אי אפשר להוכיח זאת במבחן אובייקטיבי מוחלט. (כיון שאין זה מבחן אובייקטיבי, על המלך להתייעץ בסנהדרין ואולי גם באורים ותומים כפי ששמע מן הגמרא ברכות ג', ב). כאשר, לדעת המלך, קיים הכרח להלחם מלחמת רשות, מותר למלך³ להוציא את העם למלחמה אפילו שידוע כי יפגעו נפשות מישראל, וזו כוונת הנצי"ב במילים "סכנת נפשות" (לשאלה 8). כמו כן ידוע שיפגעו אנשים מתוך עם האוייב וזו כוונתו במילים "דמלכות דקטלא וכו"⁴.

3. ביחס לשאלת אם לממשלה ניבחרת יש את סמכות המלך לכפות לצאת למלחמה על פי מרן הראי"ה זצ"ל, ראה בספר "ברורים בתלכות הראי"ה" במאמר חרב נריה גוטל "סמכויות מנהיגי ישראל" ומאמר חרב יהודה שביב "למי משפט המלוכה".

4. יתכן שאפשר לחסביר את ח"אפילו מלך ישראל" באופן שונה, והוא שמלך ישראל רשאי להוציא למלחמה אפילו שיהרגו יהודים ולא רק גויים. אומנם יש לחקשות על הסבר זה, ששמע ממנו כי הגמ' בשבועות עסקה במלכות נוכרית ואזי מוסיף הנצי"ב חידוש שאפילו במלכות ישראל הדין כן, למרות שעלולים לחפגע נפשות מישראל. הקושי הוא שהמקור "מלכותא דקטלא" הוא מדברי שלמה המלך בשיר השירים, וברור מדברי שלמה בשיר השירים מכוונים בראש וראשונה לישראל, אף שיתכן שבמקרה דידן כוונת שיר השירים אפילו למלכות נוכרית, וראה במתרג"א (שבועות ל"ה, על תוספות ד"ח "דקטלא חד") שהסביר מדוע התוספות כתבו שהגמ' עסקה במלחמת רשות ולא במלחמת מצוה "דבמלחמת מצוה נאמר לא תחיה כל נשמה". ברור מדבריו שהגמ' עסקה בראש ראשונה במלכות ישראל. לפי גירסת ר"ח, לשון הגמ' (שבועות ל"ה) היא "כל מלכותא" משמע לא רק ישראל אלא אפילו גויים, אולם ברור שגם לפי גירסא זו הביטוי "מלכותא" כולל בראש וראשונה את מלכות ישראל.

יתכן שזכות מלך ליזום מלחמה שהיא בגדר מלחמת רשות, מסורה רק למלך ישראל ולא למלכי גויים, (עיין שו"ת חת"ס יו"ד סימן י"ד שדן בכך), ושמה הסיבה היא מפני שביחס למלך ישראל קיימת מערכת בקרה שניתן לסמוך עליה, כגון הסנהדרין. זו כוונת הנציי"ב במילים "אפילו מלך ישראל", כלומר אצל מלך ישראל לא מדובר רק בעת שכבר פרצה המלחמה, אלא אפילו שהוא יזום את המלחמה (לשאלה 5).⁵

ב"מרומי שדה" (סנהדרין דף כ', ב) כתב הנציי"ב: "ומוציא למלחמת הרשות על פי בית דין של ע"א. פי' היה תלוי ברצונו לבד, והיינו ממעלת המלך אלא שנמלכין בסנהדרין שיסכימו המה גם כן. אבל המה מוכרחים להסכים. תדע שהרי יועצין תחילה עם אחיתופל כדאיתא לעיל (דף ט"ז, א). ואי איתא שהיה הדבר תלוי עד שיסכימו, האיך נטלו עצה איך להלחם תחילה. אלא שהעיקר היה תלוי ברצון המלך. וכן כתב רש"י בברכות (דף ג', ב) שנמלכין בסנהדרין כדי שיתפללו עליהם, אבל לא נידרשו לרשותם. ובזה הנבי מפרש הא דאיתא בקידושין (דף מ"ג, א) מה חרב בני עמון אין אתה נענש עליו. פי' על מה שעושה מלחמת רשות וכמה בני אדם נהרגים, אבל מלך רשאי בכך, כך אוריה שעשאו כדן מורד במלכות, אע"ג שלא היה מורד גמור, מכל מקום מלך רשאי לדונו למורד על פי איזה דבר קטן".

לדעת הנציי"ב, הסנהדרין אינה יכולה לעכב את החלטת המלך לצאת למלחמת הרשות. אפשר להסביר את הדבר בכך שאם לסנהדרין תהיה זכות כזו,

5. שמואל קבע "מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מענשא" וחתבסס על פסוק משיר השירים. דבר זה מצריך ברור משום שאין נביא רשאי לחדש הלכה (שבת ק"ד, א). מצינו במקרה דומה שהגמי' הסבירה שמקור החלכה הוא מהלכה למשה מסיני ורק הסמיכו אותה על דברי הנביא (תענית י"ז, ב "גמרא גמיר לת, ואתא יתזקאל ואסמכה אקראי"), אולם נראה שנידון דין אינו שייך לחלכה למשה מסיני. הנימוקים לכך הם שהגמרא תלתת את הדין דווקא בשמואל, ונימוק נוסף אם הדין שמלכות דקטלא וכו' מתייחס גם למלכות של בני נח, (לפי גירסת הר"ח הני"ל ועוד), ברור שהדין לא מסתמך על הלכה למשה מסיני וזאת משום שהלכה למשה מסיני ניתנה רק לישראל (רדב"ז על רמב"ם מלכים פרק ט, י. פמ"ג יו"ד משבצות זהב סימן ס"ב ס"ק א. שו"ת חת"ס יו"ד סימן קפ"ד וסימן שי"ז).

מסתבר לעני"ד שתדין חסתמך על סברא, וסברא זו תוזכרה לדעת שמואל בשיר השירים, אולם לפי זה יתכן שהמציאות השתנתה מאז וכיום מקובל שכמות נפגעים פחותה משישית תיחשב לפשיעה וצ"ע.

בשו"ת חת"ס (או"ח סימן ר"ח) כתב שהמקור לדינא דמלכותא דינא הוא מחפסוק בשיר השירים האלף לך שלמה וגו'. ולעני"ד לא זכיתי לחבין. א. כיצד אפשר ללמוד הלכה מדברי קבלה? ב. לא מצינו חולק על חכלל "דינא דמלכותא דינא" (כך כתב הריטב"א נדרים כ"ח, א) ומאידך חסברו של שמואל את הפסוק "האלף לך שלמה" שטי במחלוקת (בגמ' שבועות ל"ח, ב) וצ"ע.

הדבר עלול להיות מסוכן משום שחכמי הסנהדרין ידונו לפי כללי הלכה רגילים ומותלטים הזוקקים זמן ממושך וכו', ואילו בשעה זו נדרשת הוראה שעה מהירה המסורה למלך. מאידך, עצם חובת המלך ליטול רשות מהסנהדרין כדי שיתפללו על ההצלחה (וכן פנייה לשמיים באמצעות אורים ותומים כדי לברר אם תהיה הצלחה, במידה וההלכה מחייבת זאת, ראה בספר לאור ההלכה עמ' י"ב שהרמב"ן התלבט בכך), כל זה מהווה מערכת בקרה המונעת מן המלך לצאת למלחמה שרירותית⁶. מאחר ולגויים אין מערכת בקרה כזו, לכן אינם רשאים לצאת למלחמת רשות.

גם ב"מרומי שדה" הנ"ל, נזקק הנצי"ב להשוואה בין יכולת המלך להעניש אדם כמורד במלכות ובין זכות המלך לכפות על יציאה למלחמת הרשות. מן ההשוואה עולה בבירור שהצד השווה בשניהם הוא תלות ההחלטה בהבנת הסובייקטיבית של המלך, אולם אסור שהבנת המלך תהיה שרירותית. כלומר רק ביתס לאדם שלא ציית לצו מפורש של המלך, רשאי המלך לקבוע עד כמה הוא נחשב מורד במלכות. כך הסביר הנצי"ב שאוריה לא היה מורד גמור, אולם מרידה חלקית היתה בו ולכן דוד היה רשאי לראות בכך מרידה גמורה.

הנימוק להשוואת הנצי"ב בין קביעת המלך שאדם מסוים הוא מורד המלכות, לבין מלך ישראל המוציא למלחמת הרשות, היא בכך ששני המצבים הם בגדר

6. הגמ' (ברכות ג', וכן סנהדרין ט"ז, א) מספרת שחכמי ישראל נכנסו אצל דוד חמלך ואמרו לו: "עמך ישראל צריכין פרנסת. אמר להן: לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו: אין חקומץ משביע את הארץ... אמר להן: פשטו ידכם בגדוד וכו' ". לכאורה משמע שמותר לצאת למלחמה משום צורך של פרנסת ב"מרגליות חיס" (סנהדרין, שם) דייק מלשונו של דוד שלא אמר להם: "חתלקטו גדודים ופשטו ידכם לשדוד", כי אם לחיפך הוא יעץ להם לפשוט ידיהם בגדוד, כלומר שיפגעו בגדודי העמלקים שפשטו בארץ והפריעו את כלכלת המדינה, וכגון מה שטאמר בשמואל (א, ל): "ועמלקי פשטו אל נגב ואל צקלג... וישאל דוד בתי לאמר ארדוף אחר הגדוד הזה...תתורידני אל הגדוד הזה...ויתן את הגדוד תבא עלינו בידינו". אכן, בדרך כלל משמעות המילה "גדוד" בתנ"ך היא גדוד תאויב (או גם גדוד ישראלי שאינו חלק מצבא סדיר, כפי שחיה אצל דוד בעת מלוח שאול). כך פירש חתלמוד חירושלמי (סוטה פרק ח"י): "גדוד יגודנו, גייסא אתא מגייסתא ותוא מגייס לית", וכן פירש אבן עזרא את הפסוק "גד גדוד יגודנו" (בראשית מ"ט, י"ט). לאור הסבר "מרגליות חיס" בגמ', מובן מדוע חרמב"ם לא כתב שחמלך מוציא למלחמת שמטרתה כלכלית.

"הוראת שעה", ובה זכותו וחובתו של המלך להכריע בהם וההכרעה אינה יכולה להיות אובייקטיבית ומוחלטת לגמרי (לשאלה 7).

התבנה כי ישנם מצבים בהם אסור לדקדק יותר מדי מחשש לפיקוח נפש הביאה גם להקלה בהלכות שונות, כגון בנושא האכלת הלוחמים. הנצי"ב כתב ("העמק דבר" במדבר ל"א, כ"א) "האנשים הבאים למלחמה המה אינם מוזהרים כלל מטומאה ואכול בטהרה... מכל מקום מאכילת אסור בשעה שבטוחים מן הסכנה ודאי מוזהרים... אבל אין הכוונה שרשאים לאכול טבל אלא בשעה שאינם מוזהרים להשמר כל כך".

וכן כתב בדברים ו', ב"יב' "פרשה זו באה להתיר את האסור, בשעת מלחמה... ואכלת ושבעת. לא רק כדי קיום הנפש... שאין באותה שעה זמן לחשוב בזה שמא יסתכן, וגם שביעה גורם בריאות יתרה הנדרש בעת מלחמה".

כלומר, בעת חירום יש לתקן הוראת שעה, שכן אחרת אי אפשר להתקיים. מסתבר שזו כוונת הנצי"ב באומרו "כי כן נוסד העולם" (לשאלות 1-2). המקור לכך הוא ההגיון (סברת חכמינו היא דאורייתא⁷) וההשוואה היא מהציווי "וחי בהם" מכאן שפיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה ו"עת לעשות לה' הפרו תורתך".

יש לציין שאווירת המלחמה טומנת בחובה חשש לפריקת עול מצוות ולהתנהגות קלוקלת, וזאת משום אופייה ואולי גם מחמת ההקלה הנדרשת באיסורים שונים. על כן, לדעת הנצי"ב, צריכים להוסיב תלמידי חכמים שיעסקו

לעומת זאת, משמע מדברי הייעינים למשפט" (ברכות ג', ב) שהבין כי אם תעם מסכים מרצונו לצאת, אזי המלך רשאי לצאת להלחם למטרות פרנסת. יש לחעיר על דבריו שהרמב"ם לא הזכיר את הדבר ומשמע שלא הבין את הגמ' באופן שפירש הייעינים למשפט"י. וכן יש לחעיר שאומנם במקרה של הגמ' (ברכות וסנחדרין, הנ"ל) יוזמת המלחמה חיתה של החכמים, אולם מנין לנו שלא חיה צורך לכפות על הלוחמים לצאת? אם כי ניתן לומר ש"פשטו ידיכם בגדוד" הכוונה היא לגדוד של מתנדבים שלא חיה חלק מן הצבא, אולם לעני"ד לא מסתבר הדבר.

7. ראה גמ' ב"ק דף מו ע"ב בענין המוציא מחבירו עליו הראיה: "אמר רב אשי למה לי קרא סברא הוא". וראה גם תוספות שבועות דף כ"ב ע"ב ד"ת איבעית אימא: "דיש דברים שאין הסברא פשוטה כל כך וצריך הפסוק לחשמיענו הסברא".

בתורה ותפילה בקרב המתנה הנילחם (העמק דבר) דברים ו', י"ז. דברים ל"ג, י"ח. "הרחב דבר" שמות ל"ט, ל"ז. "העמק דבר" ויקרא י"ג, מ"ה. הושבת תלמידי חכמים ללמוד ולהתפלל תורמת גם לזכויותיהם של הלוחמים לקבל סיוע משמים (העמק דבר) בראשית י"ד, י"ד. יתירה מזאת, ראוי שהלוחמים ייבחרו דוקא מאותם שהם גם גיבורים במלחמתה של תורה (העמק דבר) שמות י"ז, ט.

הוראת השעה בעת מלחמה מחייבת שייעשה הכל למען הניצחון, אפילו במחיר סיכון החיים, שאם לא כן, חיי הכל יהיו בסכנה. לכן ברור שכל לוחם אשר נפגע מתוך מסירות נפשו בעת מלחמה, לא עבר על האיסור שלא להסתכן ושלא לאבד עצמו לדעת. עם זאת אין היתר אפילו בעת מלחמה להסתכן שלא לצורך המלחמה (לשאלה 6). שיקול הדעת להעריך את הצורך נתון בידי החייל או מפקדו על פי הנסיבות.⁸

8. הרב נחום א. רבינוביץ שליט"א כתב בקובץ תחומין ח עמ' 184: "חזילזול בשפיכות דמים בעוונותינו הרבים מצוי גם אצלנו. שמעתי מישהו שזרק דברים כאלו על פי תגמי שבועות ל"ח, שיעור של אבידות במלחמה המגיע עד שתות הוא מקובל. רחמנא ליצלן מהאי דעתא! מי שטאחז באימרה זו ברור שלא קרא ולא שנה". ראייה לדבריו תביא מכך שבמלחמת יהושע (יהושע ז, ה) נפלו כשלושים וששה איש ובגמרא (סנהדרין מ"ד א) יש שפירשו שנתרג יאיר בן מנשה השקול כנגד רובה של סנהדרין, ועל אבידה זו קרע יהושע שמלותיו הוא וכל זקני ישראל וראו בכך אסון לאומי. ממשיך הרב רבינוביץ: "רק מפקד כמו יהושע שחיי חייל אחד יקרים לו מכל, ראוי להנחיל את ישראל... וכל אלה המפטפטים על שיעור אבידות אינם אלא מחבלים בכרמים...".

אף שיש לדון בראייתו מיהושע שכדוע היה כיבושו ניסי ועל פי תדיבור וממילא כל אסון בעת הלחימה הוא בבחינת עונש, בכל אופן אין ספק שיש לעשות הכל על מנת שלא יהיו ניפגעים מתוך חיילנו. חן משום שכל נפש היא עולם מלא וחוץ משום שלמספר הניפגעים יש השפעה על תוצאות המלחמה, ראה בספרי "חצבא כחלכח" פרק י"ג: שמירת חגוף והנפש בעת המלחמה. לפי הסברנו, שחנצ"ב דרך בשיטת התוספות ולדידם הכוונה מספר הנפגעים עד שישית מאנשי האויב, אזי אין שום מקום לטעות חלילה בזילזול בחיי חיילנו. אומנם הנצ"ב (בראשית ט', ה') הזכיר שמותר לצאת למלחמת הרשות "אף על גב שכמה מישראל יתרגו על ידי זה", אולם הסברנו לעיל שהחיתר לצאת למלחמת הרשות הוא משום שלדעת המלך יש הכרח לצאת, הכרח שהוא בגדר פיקוח נפש אלא שאינו חייב לחוכיח זאת לסנהדרין וחבר תלוי בשיקול דעתו. אין ספק שגם אז חובה על המלך לבחור בשיטת מלחמה בעלת סיכון מיוערי. גם לפי רש"י שפירש את הגמרא בשבועות ל"ח שמותר

ד. ישרות ויחס לגויים

הנצי"ב (בפתיחה לספר בראשית) הסביר שספר בראשית קרוי בפי הנביאים בשם "ספר הישר" וזאת משום אבותינו אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים. מדוע נקראו ישרים? הסביר הנצי"ב: "וזה היה שבח האבות שמלבד שהתנהגו עם אומות העולם אפילו עובדי אלילים מכוערים, מכל מקום היו עימם באהבה וחשו לטובתם כאשר היא קיום הבריאה. כמו שאנו רואים כמה השתטח אברהם אבינו להתפלל על סדום. אף על גב שהיה שנא אותם ואת מלכם תכלית השינאה עבור רשעתם... מכל מקום חפץ בקיומם... והיינו ממש כאב המון גויים, שאף על גב שאין הבן הולך במישרים, מכל מקום שותר שלומו וטובו... וכן ראינו כמה גח היה יצחק אבינו להתפייס ממשנאיו, ובמעט דברי פיוס מאבימלך ומרעיו נתפייס באופן היותר ממה שבקשו ממנו כמבואר במקומו. ויעקב אבינו אחר שהיטב חרה לו על לבן, שידע שביקש לעקרו לולי ה'. מכל מקום דבר עמו דברים רכים...".

הנצי"ב מלמד שמידת יעקב היתה אהבה לבני אדם ואי רצון להתחרות בהם, ("העמק דבר" דברים ל"ג, כ"ה. בראשית ל"ב, כ"ב). יעקב הדריך את בניו שיתנהגו בדרך זו (העמק דבר בראשית ל"א, מ"ו. מ"ט, כ"ד. מ"ו, על המילים "ויוסף ישית ידו"). סיכם הנצי"ב (דברים ל"ג, כ"ח): "והיא צורת האומה בכללה. וכך רצונו של הקב"ה שיתנהגו ישראל כן, כמש"כ לעיל האזינו על הפסוק ה' בדרך ינחנו", ובתנאי שהתנהגות זו אינה מסכנת אותנו.

מתוך מכלול דברי הנצי"ב מבואר שאנו נדרשים להתנהגות לפנים משורת הדין אפילו ביחס לנוכרים עובדי עבודה זרה. לכן לא יעלה על הדעת שהנצי"ב יציע מעצמו סברא ולפיה התורה מקבלת את נורמת ההתנהגות של עמי העולם, שמותר לפתוח במלחמה שרירותית, וכן נורמה שבעת מלחמה מותר להרוג ללא

למלך להוציא את עמו למלחמה (יתכן שגם לעבודת המלך) מסתבר שהכוונה למלחמה שהיא לדעת המלך חיונית - ובגדר פיקוח נפש עתידי, אלא שאם בכל אופן ניפגעו שישיית מתוך עמו, אזי הוא יענש על כך, משום שהערכה היא שחיתתה כאן פשיעה מצד המלך בהחלטה לצאת לחלחם או באופן ניהול המלחמה.

בין הנימוקים להוצאה למלחמת רשות כתב הרמב"ם (הלכות מלכים פרק ה, א"ב) "כדי להרחיב את גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושומעו". נראה לי כי כוונת הדברים היא לשמור על כח ההרתעה ויש להותיר למלך זכות להתקיף לשם המטרה הנ"ל.

הגבלה. זאת ועוד, האם בתקופות זמן שרוב בני האדם גנבו היה מותר לגנוב? ברור אפוא שכוונת הנצי"ב שונה והיא כפי שהסברנו לעיל את דבריו שכל ההיתר במלחמה הוא רק מצד ההכרח ופיקות גפש.

יחד עם הבאת דברי הנצי"ב אודות הישרות והתנהגות לפנים משורת הדין, שומה עלינו לציין את הדגשת הנצי"ב שעם ישראל צריך להשאר בדד ולא להתערב בין הגויים. לדבריו ההתערבות עם אומות העולם מסלקת את רוח הקודש מישראל (הנצי"ב, שם). ההתערבות עם הגויים גורמת לעם ישראל להפסד בדרגתו הרוחנית המיוחדת (העמק דבר במדבר כ"ג, "ובגויים לא יתחשב"). דוקא הרצון להתערב בגויים גורם לכך שהגויים יזלזלו בעם ישראל ויפגעו בו פיזית (הנצי"ב, שם, ובפירושו להגדה של פסח על "והיא שעמדה לאבותינו"). מכאן שדרך זו של לפנים משורת הדין שאנו נקראים אליה לפי הנצי"ב אפילו כלפי הגויים, אסור שתסכן את עם ישראל לא בסכנה גופנית ולא בסכנה רוחנית.

דרך הישר של אבותינו אברהם יצחק ויעקב, היא דרך של חסידות ולפנים משורת הדין כלפי הנוכרים. דרך זו מתאימה רק לעת שיגרה, אשר עת לאהוב. אולם דרך זו לא מתאימה לעת מלחמה. על כן כתב הנצי"ב (דברים כ', י"ב) "ורצונו לומר שאם לא החילותה להלחם עליה אין לחוש לה. אבל אחר שהחילותה להילחם בה, אסור להניחנה ולילך, כי סופה להתגרות בך על כן וצרת עליה". וכן כתב (דברים כ', ג) "על אויבכם... דהיינו עובדי עבודה זרה. על כן אל ירך לבבכם לעשות בהם רעה כשיפלו בידכם". עוד כתב הנצי"ב (במדבר כ"ד, ח'): "וחציו ימחץ, שנפקא מינא עוד בין שני הכבושים דהמרשיע את שכנגדו אינו מחליש אלא לשעה. עד שיתחזקו בעוד כמה שנים, וא"כ ההכרח להיות נישמר... מה שאין כן מי שכובש תחתיו ומעמיד נציבים. הרי אינו מניח להם שיתגברו ואינו צריך להזהר עוד...".⁹

[הנצי"ב ("העמק דבר" בראשית ל"ב, כ"ו) הסביר שהמלאך שנלחם ביעקב ביקש להפסיק להלחם, אולם יעקב המשיך להלחם. לכן נענש יעקב, משום

9. תחזו"א (אבן העזר סימן קמ"ו, ז) חקשה על תתוספות (בשבועות ל"ה) שלפי חסברם מותר למלכות להרוג רק עד שישיית, והרי מדובר בעמים שלא קיבלו עליהם שבע מצוות בני נח, ואם כן מותר להרוג יותר משישיית! אכן ניתן להעמיד את התוספות דוקא בעמים שכן קיבלו עליהם שבע מצוות בני נח וכל תהרג נידון רק כחלק מן התגנה העצמית.

שמידתו של יעקב היא השלום. אין הדברים סותרים, מפני שאצל המלאך לא היה שום חשש שימשיך בעתיד להלחם; אויב לעומת זאת, יש להכניע עד הסוף כדי להבטיח ששוב לא יתקוף¹⁰. לכן בבראשית ל"ב, לא פירש הנצי"ב את הפסוק: "ויירא יעקב מאד ויצר לו", כפי שפירש רש"י: "...ויצר לו אם יהרוג הוא את האחרים", משום שיעקב הותקף על ידם וחובתו היתה להגן על עצמו גם במחיר הפגיעה בהם].

המלחמה היא הוראת שעה והשאיפה היא לשלום אמיתי, ולכן לדעת הנצי"ב (במדבר י', י"א) אין חוגגים את הנצחון בסיום המלחמה. (כן כתב ב"משך חכמה" שמות י"ב, ט"ו על פי משלי כ"ב, י"ז "בנפול אויבך אל תשמח"). צריך להסביר שאומנם בת יפתח יצאה לקראת אביה בתופים ובמחולות (שופטים י"א ל"ד), וכן יצאו הנשים בשירים ומחולות לאחר שדוד הכה את גוליית הפלישתי, (שמואל א, י"ח), אולם מלכי ישראל הצדיקים והשופטים לא קבעו ימי שמחה על הנצחון במלחמה. (על חנוכה ופורים יש לדון בנפרד).

מכלל הדברים נמצינו למדים שיש להבחין בין עת שלום לעת מלחמה, כשם שיש עת לאהוב - יש עת לשנוא. המניע לכך היא ההגנה העצמית.

המרחם בעת שאין לרחם עלול להתאכזר בעת שצריך לרחם (ראה יומא כ"ב, ב).

בעל מלחמות, מצמיח ישועות, אור חדש על ציון תאיר ונוכה כולנו מהרה לאורו.

10. עוד על עמדת הנצי"ב מהו חיחס חראוי אל עם שנכבש, ראה בספר "תחייל ותחוסן" לר' יהושע הגר-לאו עמ' 162 ואילך. על חיחס לעמים זרים בעת שלום ראה שם, בפרק "בקש שלום ורודפחוי".